

Цибуленко Л.О. Формат і механізми «Нового порядку» окупаційної влади на Херсонщині 1941-1944 рр. [Текст] / Л.О. Цибуленко, Г.В. Цибуленко // Південний архів. Історичні науки: зб. наук. праць. – Херсон: Вид. ХДУ, 2010. – Вип. XXXI - XXXII. – С. 252-265.

УДК 94(477,72)“1941-1944”

Цибуленко Л.О., Цибуленко Г.В.

ФОРМАТ І МЕХАНІЗМИ «НОВОГО ПОРЯДКУ» ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА ХЕРСОНЩИНІ 1941-1944 рр.

Актуальність теми визначається тим, що політична боротьба, 65-а річниця завершення Другої світової війни, нагородження званням героя України С. Бандери і А. Шухевича викликали гострі дискусії, в тому числі і з приводу ставлення до цієї війни і сил, що брали в ній участь. Це розбурхало українське суспільство у ставленні до багатьох складних питань нашої історії цього періоду. Нова хвиля суперечок і гострих дискусій щодо оцінок ролі різних сил у війні потребують зважених визначень і неупередженого висвітлення подій і особливо в царині маловідомих сторінок життя народу України в складних умовах Другої світової війни.

Традиційна радянська історіографія чітко визначала ті теми які можливі були для вивчення воєнної доби і вони виключно торкалися боротьби проти німецько-нацистської окупації радянських сил, та злочинної діяльності окупантів і їх посіпак. В наш час до цієї тематики додалася проблематика боротьби національних сил проти радянсько-комуністичного режиму та його злочинів щодо українців. В дійсності тільки розпочинається всебічне вивчення яке дозволяє здолати полярні підходи в яких втрачається об'єктивність через радикалізацію оцінок сторін.

За останні п'ять років було проведено ряд ґрунтовних дисертаційних досліджень в яких знайшли відображення різні сторони життя народу України доби окупації. В роботах В.А. Несторенко [1], А.В. Фоміна [2] В.М. Удовика [3] та А.В. Скоробогатова [4] було розкрито загальні риси окупаційного режиму та діяльність військово-адміністративних та господарських структур, показано стан сільського господарства, промисловості, торгівлі, становище культури та

розвиток самоврядування у військовій зоні (Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська та Донецька області), у роботах Несторенко і Фоміна, на Київщині та Полтавщині, в роботі Удовика, та в місті Харкові в праці Скоробогатова.

Аграрній сфері присвячені роботи Н.М. Глушенок [5], С.І. Власенко [6] та Л.А. Ковальської [7]. В них всебічно висвітлюється теоретичне обґрунтування засад воєнно-економічної політики німецької верхівки щодо України, розкривається механізми розробки «нового аграрного порядку», основні заходи з використання сільськогосподарської продукції в економічних інтересах рейху, досліджується соціальне становище працюючих селян і соціальну політику нацистів в умовах окупації України та сприйняття населенням цих заходів.

Низка праць присвячена соціокультурній сфері діяльності окупаційних органів на теренах рейхскомісаріату «Україна». Це роботи І.М. Спудак [8] в якій розкриваються загальні питання ролі органів місцевого самоврядування у реалізації окупаційної політики, діяльність « нової влади » щодо соціального забезпечення населення, аналізуються політика окупантів в освітній сфері, напрямки діяльності наукових установ, М.О. Бистрої [9] та В.В. Гінди [10] в яких детально вивчено особливості освітньої політики окупантів на теренах Донецької і Луганської та Житомирської і північних районів Вінницької областей., редакцій та друкарень.

Важливе місце у вивченні періоду німецько-нацистської окупації України посідають праці в яких розглядаються гостродискусійні проблеми колабораціонізму, як то роботи В.О. Шайкана [11] і І.І.Дерейка [12], вивезення населення до Німеччини – роботи Т.Д. Лапан [13] і Т.В. Пастушенко [14] та голокосту – роботи О.М. Гончаренка [15] і Н.В. Сугацької [16].

В означеній низці досліджень не тільки методологічно по новому розглядалися процеси на теренах України доби окупації, а вперше вводилося в науковий обіг значний масив, раніше маловивчених, або поданих тенденційно архівних матеріалів окупаційної влади. Ці перші наукові дослідження охоплювали, або окремі сфери життя, або локальні регіони. В роботах в яких робилися оцінки процесів в загальноукраїнському просторі дослідницька база

виключно ґрунтувалася на фондах центральних архівів, що репрезентували центральні структури: рейхскомісаріат «Україна», штаб імперського керівника Розенберга для окупованих східних областей, німецьку групу армій «Південь», та фондах регіональних управлінь генеральних округів. В цих фондах зібрані узагальнюючі матеріали, директивні рішення, звіти крупних посадовців і військових та загальностатистична інформація. Матеріал низовик управлінських структур та органів самоврядування, в означених дослідженнях, виключно, репрезентував східні, північні та частково центральні області України.

Виходячі з цього ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на вивченні Південного регіону і зосередити увагу, в першу чергу, на матеріалах сільських і районних органів управління і самоврядування. На нашу думку, саме в цьому просторі відбувалося реальне втілення доктринальних позицій і господарських ініціатив III Рейху, формувалося реальне поле суспільно-політичного, соціокультурного та економічного управління і виявлялося сприйняття різними групами населення нового режиму. Саме тому для уникнення заполітизованості розгляду теми війни, ми вважаємо за необхідне ввести в загальний простір наукового пошуку розгляд реального життя основної маси населення, що безпосередньо не приймала участі у військово-політичному та ідеологічному протистоянні, а, виживаючи, в умовах війни під тиском тоталітарних режимів були ключовим гарантом виживання народу. Ця проблема нам здається надзвичайно важливою тому, що дозволить простежити динаміку трансформацій суспільно-політичної свідомості та соціально-економічних і духовно-світоглядних пріоритетів за умов перманентного переходу з одного тоталітарного простору до іншого, та дозволить нарешті донести історію тих, хто за радянською догматикою, взагалі не підпадав під формат вивчення через їх зрадницьку позицію через статус населення, що перебувало на окупованих територіях, а от же не заслуговувало на згадку. Таким чином з історичного поля випадала більшість людей яких радянський режим, спочатку винищував, а потім, не маючи можливості безкінечно третирувати, просто намагався замовчати.

З приводу цього, нами ставилося завдання здійснити історичну розвідку, того як реалізовувалися принципи «нового порядку», впровадженого німецько-нацистськими окупантами і як положення ідеологічної доктрини, загальні політичні засади та господарські ініціативи реалізовувалися в умовах прямого контакту з населенням і як вони виявляли себе в умовах реального буття на містах. Особливо нас цікавила проблематика вивчення історії селянства – найбільш консервативної верстви, яка зазнала наймасовіших репресій і глобальних соціально-економічних перетворень в контексті вивчення епохи динамічних кардинальних змін окупаційного періоду і періоду рерадянзації 1941-1947 рр.

Географія дослідження охоплює сучасну Херсонську область територія якої в означений період входила до складу двох генеральних округів (областей) [17]. Правобережна Херсонщина перебувала під юрисдикцією генерального округу «Миколаїв» і складалася з округів «Херсонн» та «Олександрштатт» (Велика Олександрівка – перейменована за дозволом Рейхскомісара України з 1 травня 1942 р. [18, арк. 90]). Лівобережна перебувала під юрисдикцією генерального округу «Крим» (пізніше підокруг «Таврія» з центром у Мелітополі) і складалася з округів «Генічеськ», «Каховка» та «Олешки» (суч. Цюрюпінськ).

Джерельну базу дослідження становлять матеріали фонду Р-1520 – Сільські управи Херсонщини в якому зберігаються планово-звітні документи сільських управ та громадських господарств, розпорядження і накази районних, міських та сільськогосподарських управ, обласних (окружних) та сільськогосподарських комендатур, різних підрозділів окупаційної влади на місцях (відділи освіти, районна міліція, філії держбанку, біржа праці тощо). Всі ці матеріали в їх комплексному дослідженні дозволяють реконструювати реалії повсякденного життя людей в умовах окупації і побачити певні закономірності і схожість тоталітарних систем, відстежити засади впровадження «нового порядку», визначити напрямки і механізми втілення його елементів та побачити його сприйняття населенням. Матеріали фонду дозволяють подивитися під іншим кутом та через призму особистісної складової суспільства на дії місцевих

окупаційних чиновників, колабораційних службовців допоміжних органів управління та пересічних людей.

Однією з перших проблем, яку ми пропонуємо розглянути в цій історичній розвідці є формат і механізми «нового порядку». Ця сфера була для нового режиму не менш актуальною через складність завдання – утримувати в стані лояльності до нової влади місцеве населення. В цій царині можна виділити декілька ключових напрямків.

Першим можна визначити принципи загального бачення організації нових умов життя населення. Окупувавши Херсонщину протягом серпня – вересня 1941 р. [19, с. 54-55], окупаційна влада зразу ж чітко виклала своє бачення нових умов життя. Вони зводилися до наступного: «Вся без винятку зброя та бойові припаси, спорядження німецьке та радянське, передатчики та радіоприймачі повинні бути здані до комендатури. У кого потім буде знайдено перераховане обладнання буде розстріляно. Хто буде саботувати утвердження німецької влади та чинити шкоду (нищення телефону, залізниць, електростанцій, отруєння водоймищ) буде розстріляний. Хто буде переховувати червоноармійців або їм допомагати буде розстріляний. З 20.00 до 4.00 забороняється цивільному населенню ходити по вулицях. Забороняються пограбування, цей злочин карається смертю. Всі вкрадені речі з державних установ, складів, виробництв потрібно негайно здати до комендатури. Хто до 20 серпня 1941 р. не здасть вкрадені речі буде розстріляний» [18, арк. 136]. В грудні 1941 р. приймається рішення про вилучення «...примусовим порядком в усіх громадян борошна і зерна незаконно придбаного ними без грошей під час відступу Червоної Армії з складів Заготзерна, з потоплених суден і барж, з складів, колгоспних та радгоспних комор і токів» [20, арк. 107]. У 1942 р. Гебітскомісар Олександрштадтського округу штурмбанфюрером СС Шульце вимагав негайно провести за допомогою української поліції вилучення всього розграбованого населенням з дитсадків інвентар, а на тих хто приймав участь у їх пограбуваннях обіцялося накладено штрафів [21, арк. 67].

Суворе покарання очікувало і тих хто буде здійснювати крадіжки майна і речей з домів осіб, що заарештовані, або перебували під слідством [22, арк. 39].

Нова влада чітко визначила свої позиції і у сфері проявів до радянського режиму та тих хто був готовий підтримувати антиокупаційні сили. У жовтні 1941 р. до місцевого населення було доведено наказ за яким У випадку озброєного нападу на будь кого з боку партизан та інших розбійників, проголошувалося, що в першу чергу, будуть притягнуті до відповідальності і розстріляні члени партії, які знаходяться в даному населеному пункті, а також особи, які оказують підтримку партизанам і розбійникам. Особливо підкреслювалося, що тим хто мав до цього часу зброю загрожує смертна кара [20, арк. 81]. Проте, мабуть вилучити зброю у населення репресивними заходами повністю не вдавалося. Тому з листопада 1942 р. Верховним командуванням Криму пропонується винагорода тим особам які вкажуть місця зосередження зброї, боєприпасів та іншого воєнного спорядження. Винагороду передбачали видавати продуктами харчування у розмірі відповідному грошовому еквіваленту [22, арк. 37].

Позиція жорстокості до будь яких проявів непокори загострилася з початком 1942 р. Великоолександрівський окружний комісар у січні змушений був констатувати, що. «...з початком війни Німецькі війська перейшли на зимові квартири. Користуючись цим, радянські війська мали деякі місцеві успіхи. Так як крім цього Головне командування Німецьких військ нічого не давало про подвиги Німецьких військ деякі, особливо придатні до цього люди, рахували, що красні війська з свого боку мусять бути в великому просуванні вперед і вже в найближчі дні мусять прибути в нашу область. Перший час я рахував цю справу дитячою балаканиною і не приділив їй уваги...» Проте як тільки проти цивільної влади були вчинені акти помсти Великоолександрівський окружний комісар вибрав 4 ватажків і розстріляв. У зверненні до населення німецьке керівництво наголошувало на тому, що кожна розумна людина знає, що радянські війська розбиті настільки, що вони ніколи не повернуться. Звертаючись, до «української Держави», визволеної від радянського лиха, окружний комісар проголосив наступні принципи: хто говорить чи діє проти Німецьких військ той діє і проти

Німецької Держави; потрібно заявляти про тих хто розповсюджує листівки, інформацію про «совети» для того, щоб оштрафувати цих порушників; Українському населенню мусить бути ясно, що кожен, хто прихильно ставиться до радянської влади є ворогом Німецького народу і повинен бути страчений» [18, арк. 122].

Жорстокою була і політика щодо збереження сільськогосподарських продуктів, що вироблялися в громадських господарствах (колишні колгоспи – авт.). Так Командувач військами Криму 26 вересня 1942 р. в своєму наказі визначив: «...у випадку якщо ворожі агенти спробували б знищити врожай і зруйнувати благодать настільки копіткого обробку ланів, всі землероби спільно з німецькими військовими силами, а також кожний чесний не більшовицький громадянин встануть на захист врожаю і знищать більшовицьких злочинців. Громадські господарства або села, що не охороняють врожай і майно на достатньому рівні від більшовицьких злочинців і зрадників будуть каратися і відповідати за нанесені збитки у залежності від їх розмірів і кількості». Покарання визначалися гіперсуворого формату. Наголошувалося, що у «...випадку якщо винуватці не будуть знайдені покарання понесуть громади або відповідальні керівники та всі особи здатні нести охорону. У випадках неупередженого або цілеспрямованого шкідництва, яке призвело до знищення об'єктів сільгоспвиробництва або неповідомлення влади чи ухилення від перешкоджання діям шкідництва особи, в залежності від розміру шкоди, будуть каратися грошовими штрафами, арештами та розстрілами з частковою або повною конфіскацією майна» Відповідальність перед місцевими комендатурами за організацію охорони врожаю несуть районне керівництво та старости [23, арк. 186].

В 1942 р. режим пересування вулицями практично залишався без змін, маючи окремі відмінності для різних районів Херсонщини. Так Великоолександрівським окружним комісаром з січня заборонялося ходити по вулицях вже після 20.00 [18, арк. 106, 135], а Скадовська районна управа (ген. обл. Крим) час пересування по вулицях встановлювала з 5 годин ранку до 7 вечора,

порушникам наказу загрожував арешт. Після 8 вечора заборонялося навіть виходити за межі садиби, за це порушників чекали примусові роботи терміном на 1 рік [22, арк. 84; 23, арк. 223; 24, арк. 105]. Всілякі збори громадян дозволялися лише тоді, коли про них не пізніше як за 24 години повідомлялася окружна комендатура яка і надавала дозвіл на організацію таких зборів [24, арк. 50].

Вводився жорсткий контроль за транспортними і рибальськими човнами. Всі вони ставилися на облік для оподаткування, повинні були бути зібрані в одному місті і прикуті до берега. Пересування ними було можливим тільки з дозволу старост сільських управ і шутцманів, для рибалок дозвіл видавався райуправою на місяць. Категорично заборонялося переправлятися населенню через Дніпро, контроль за чим покладался на підрозділи Української міліції [20, арк. 25; 25, арк. 41, 92]. Навіть ловля риби вудками, сітками та іншим приладдям заборонялася. Право рибалити у вихідні та свята надавалося тільки за відповідним дозволом. Особливо чітко наголошувалося на забороні рибалити в робочій час [24, арк. 105], що мабуть було поширеним явищем.

Чільники «нового ладу», в лютому 1942 р., наголошуючи на тому, що «Німецька Армія бореться за визволення європейських народів і за це помирають щоденно сотні німецьких солдатів, що німецький народ в боротьбі з «жидівським більшовизмом і жидівським капіталізмом» несе найтяжчі людські жертви, гарантуючи цим свободу і майбутнє українського і російського народів, заявляли, що «український народ мусить усвідомити» цю велику боротьбу і з повною відповідальністю виконувати свої обов'язки, а тому німецький народ має право вимагати співпраці, а саме тому за наказом від 19 грудня 1942 р. вводиться трудова повинність у зайнятих східних областях. Праця по місцю роботи була обов'язковою. Невихід на роботу, ухилення від неї суворо каралося. Покарання ці передбачалися найжорстокіші тому, що ухилення від трудової повинності кваліфікувалися як допомога ворогу і саботаж [18, арк. 114; 20, арк. 56; 26, арк. 50]. Організація праці стала одним із ключових завдань нового режиму.

Для ефективнішого виконання трудової повинності окупаційна влада запроваджувала власну організацію праці селянства Херсонщини. Для

виправдання «нового порядку» була запропоновано ідеологічне підґрунтя. У зверненні до «Сільських старост і голів колгоспів» наголошувалося, що «...протягом 12-13 років існування колгоспів вся земельна територія, засоби виробництва і інші матеріальні цінності зведені і прилаштовані для ведення укрупненого машинізованого господарства, при якому були великі можливості для окремих осіб і груп байдикувати і жити з привілеями за рахунок сумлінних трударів, які отримували за свою працю обмежену можливість напівголодного існування, що в результаті отруїло у них любов до праці і позбавило його приватної господарської ініціативи». А тому керівництво Голопристанської районної управи, констатує, що «...переможна Німецька армія вигнала з української землі ненависних більшовиків...» заявляла, що ця армія завоювало нам «право на реорганізацію нашого сільського господарства і ліквідацію колгоспів» [20, арк. 29].

Усвідомлюючи, що реорганізація колгоспів на ґрунті нових законів потребує довготривалого періоду на підготовчі роботи, тому керівництво районних управ планувало проведення весняної посівної кампанії 1942 р. спільними силами усім сільським населенням і з високим рівнем усвідомлення важливості завдання. З метою максимального засвоєння площ посівами постала потреба внесення зміни в організацію загальної праці. За розпорядженням Олешківського окружного коменданта Липке (Олешківський, Голопристанський і Скадовський райони) передбачалося: 1) Проведення польових робіт з ранку і до пізнього вечора у будні, вихідні і святкові дні; 2) Створення таборів у полі для забезпечення цілодобового перебування на місці робіт, без відлучок додому; 3) Організація в полі громадського харчування; 4) Створення бригад, поділених на упряжки, за якими закріпити тяглову силу і інвентар, і до кожної бригади, упряжки та окремого робітника довести конкретне планове завдання; 5) Підбір для організації польових робіт кращих господарів; 6) Проведення щоденного обліку виконаних робіт за кількісними і якісними показниками з можливістю підведення підсумків по закінченню робіт по кожному учаснику посівної кампанії; 7) Запровадити, з метою заохочення, особам, що продемонстрували

високе виконання посівної програми і гарний догляд тяглової сили відповідні премії і першочергове зарахування на отримання прав на самостійне господарювання [20 арк 26, 29, 39]. Усвідомлюючи, що «...всякі недільні дні та свята піднімають працездатність кожної людини», окупаційна влада наголошувала на тому, що для подолання «...викликаного советами лиха..., ...окремі особи мусять вміти відмовитися» від цього і «кожен день будуть працювати з ранку до вечора». Єдині свята які гарантувалися у 1942 р. як вихідні були: Новий рік – 1 січня, Пасха – 5-6 квітня, Свято праці – 1 травня, Трійця 24-25 травня, Різдво – 25-26 грудня [18, арк. 122].

Прагнучи максимально досягти найвищого рівня працездатності населення на підставі Постанови німецького керівництва про новий земельний лад, про збільшення присадибної землі Районні управи зобов'язували сільські управи якнайбільше приділяти цьому уваги і добиватися такого стану, щоб все працездатне населення було зайняте працею на полі і в садибах, щоб надалі цілком позбутись безтурботного марнування часу та гулянок по вулицях у робочій час. Наголошувалося, що «...село повинно жити напруженою, діловою працею» [20, арк. 37]. Робочий режим 9-тгодинних сільськогосподарських робіт в громадських господарствах для людей і тяглової сили встановлювався наступний: початок роботи з 5 годин ранку до 11 год. дня (з відпочинком з 8.30 до 9 год.), потім з 11 години до 13.00 обідня перерва, з 13.00 до 16.30 продовження роботи [27, арк. 50]. На території встановлювався Берлінський час для чого стрілки потрібно було перевести на 1 годину назад [28, арк. 194]

Новий трудовий режим передбачав і взяття на облік вже з жовтня 1941 р. і молоді віком від 14 до 20 років для притягнення її до обов'язкової трудової повинності, крім тої її частини яка вже працювала в колгоспах, установах і на підприємствах. Незадіяну у сільськогосподарському виробництві та на підприємствах молодь передбачалося використовувати на ремонті шляхів, приведенні місцевості у належний стан, прибиранні та ін. Передбачалося створення окремо чоловічих і жіночих бригад по 20-30 осіб. Робота яку вони повинні були виконувати вважалася громадською, тобто для блага народу, і не

передбачалася оплачуватися. Робочій час для молодіжних бригад становив на день 4 години. Початок і кінець робіт визначався рішенням управ в кожному населеному пункті [20, арк. 56, 81]

Приділяючи педантичну увагу до організації роботи і звітності німецьке керівництво і районні управи ретельно стежили за співпрацею сільських громад з військовими частинами. Така ситуація була викликана безсумнівним пріоритетом військових окупаційних сил, з одного боку, та прагненням максимально стимулювати активну роботу селян, що мало для харчового забезпечення Вермахту і Німеччини, з іншого боку, не менше значення. Саме тому протягом 1942 р. було проведено облік вилученого майна громадських господарств (інвентар, коні, худоба і т.п.) військовими частинами, яке було визначено як складова обов'язкових держпоставок [27, арк. 11]. Роботи для військових частин здійснювалися за чіткими тарифами. Робочий день пари коней коштував 29 крб., а робітника – 8 крб. [22, арк. 39]. У зв'язку з масовим залученням людей і тяглової сили на виконання робіт для військових частин Скадовська райуправа 5. лютого 1943 р. всім сільським управам запропонувала налагодити чіткий облік таких робіт з вказуванням дати, замовника, кількості задіяних коней та підвід, маршрут перевезення, назва і вага вантажу. Це робилося для того, щоб надавати повідомлення про витрати людино- і коне днів для частин які не оплатили виконані роботи [26, арк. 213, 216].

Проте, найбільші проблеми виникали у стосунках з румунськими частинами. Вже з грудня 1941 р. окружні коменданти вимагали доповідати про порушення румунськими військовими частинами: вимагання поставок харчів, худоби без відповідних дозволів органів влади, конфіскація коней [20, арк. 106, 166]. Обсяги таких конфіскацій були досить значними. Але запропонована у липні 1943 р. форма вирішення проблеми шляхом витребування усіх збитків завданих румунськими військовими частинами під час їх виведення через німецькою місією в Румунії. Для цього було необхідно надати до райуправи клопотання про відшкодування збитків, квитанції та свідчення постраждалих [26, арк. 38].

Наступною сферою організації «нового ладу» стало завдання відправки трудових ресурсів до Німеччини. Німецьке командування в регіонах подавало це як акт піклування і заохочення.

Так Олександрштадтський окружний комісар у 13 липня 1942 р. у зверненні до населення констатував, що «...перший транспорт кількістю 1000 чоловік з нашої області повинен через декілька днів відправитися в Німеччину... Я знаю, що у короткий термін ці люди будуть писати листи, в яких вони будуть описувати красоти Німеччини. Проте, не дивлячись на це, я прошу, щоб населення перестало писати заяви на відправку до Німеччини, тому, що другий транспорт з нашої області туди неможливий. Відправка до Німеччини, між іншим, є **нагородою за хорошу працю** (виділено мами – авт.)... В одному випадку мені довелося відправити двох дівчат з Архангельської назад, які всупереч мого наказу хотіли їхати в Німеччину. Тому, що вони... тільки хотіли бути великими панянками» [18, арк. 65].

У липні вже наступного року Олешківський гебітскомісар (окружний комісар) змушений був констатувати: «...безсоромні підбурювачі збудили населення, щодо вербування робочої сили для Німеччини і саботували цей захід шляхом розповсюдження неправдивих слухів. Набирання робочої сили для Німеччини є справою тимчасовою і є внеском, який український і російський народи приносять для свободи Європи, а також для власного майбутнього». Було надано розпорядження про арешт тих хто відмовлявся з числа визначених для трудової повинності і тікали або переховувалися. Також окружний комісар повідомляв, що йому «...стало відомо, що деякі старости, зловживаючи своїм положенням, вносять до списків тих, хто їм не подобається, тобто тих хто не відповідає вимогам направлення до Німеччини. В той же час до списків старости не вносять своїх родичів і близьких та осіб від яких отримали дарунки.» [26, арк. 50]. Та попри всі заяви офіційної влади та широкомасштабну агітацію і пропаганду населення вже вичерпало ресурс добровольців-остарбайтерів і прагнучих поїхати за щасливою долею вже не було. Про стан розчарування може свідчити і такий факт, що величезна маса документів сільських управ складалася

на агітплакатах про райдужне життя українців у Німеччині. 3 серпня 1942 р. Голова Голопристанської райуправи Бедов видав Постанову в якій штрафувалися староста Пам'ятнянської сільської управи (суч. с. Пам'ятне сільської ради селища Садове Голопристанського району) Матвеев на 200 крб. і писар Бірюкова на 100 крб. за складання звіту на агітплакатах [20, арк. 129].

В той же час архівні матеріали містять значний обсяг інформації про роботу органів управління щодо захисту сімей, члени яких виїхали в Німеччину. Так в Олександршадтському окрузі почалося розкрадання «майнових цінностей (меблі, посуд тощо) та худоби і птиці тих хто відбуває трудову повинність в Німеччині». Окружний комісар 31 липня 1943 р. надав розпорядження сільським старостам про забезпечення зберігання майна, худоби, птиці і врожаю з присадибних та орендних ділянок остарбайтерів для чого воно приймалося по опису на облік до громади. Відповідальність за його збереження покладалося на старост сільських управ і громади. У розпорядженні наголошувалося, що ці дії спрямовані на те, щоб «...ті хто відбуває трудову повинність повинні бути переконані, що після повернення з Німеччині вони отримають своє майно у цілісності» [26, арк. 55]. Крім цього всі сім'ї «тих осіб, які **від'їхали добровільно** (виділено нами – авт.) на заробітки до Німеччини» бралися на облік для отримання грошової допомоги в сільських управах [29, арк. 71; 30, арк. 32-33]. За спеціальною формою підлягали обліку усі хто перебував на утриманні з обов'язковим виділенням старих і дітей до 16 років та осіб, що мають довідки про непрацездатність і право на отримання допомоги. Обов'язковою вимогою було вказування у формі по обліку національності [22, арк. 152]. Також сім'ї остарбайтерів, в першу чергу, забезпечувалися кормами і пальним [21, арк. 11].

Не менш важливою сферою діяльності окупаційного режиму стала організація оподаткування населення. Прагнучи максимально виставити себе як режим для якого головна мета це піклування про людей органи управління декларували, що «...стягнення податків з населення має на меті відкриття безплатного навчання в школах, відновлення лікарень, утримання старостату та інші потреби району». З цього приводу, старостам наказувалося проводити

роз'яснювальну роботу серед населення, щоб податки збиралися в строк. Строки сплати податків чітко регламентувалися навіть не оминув оподаткування і період кінця 1941 р. коли в умовах бойових дій відбулося поглинання Херсонщини. Податком обкладалися громадяни – чоловіки від 18 до 60 років і жінки від 18 до 50 років, а також і ті яким в податковому році виповнюється 18 років. (податок за 1941 р. становив 30 крб.). Сільгосподаток брався з громадських господарств у розмірі 3 % з валового прибутку. Податок з підприємств кустарних та промислових (млини, молочні пункти тощо) 2 % з валового прибутку. Податок з індивідуального селянського господарства (подвірний податок), за інструкцією, вираховувався з площі садиби, кількість корів, коней, човнів рибальських та транспортних. Від загальної суми оподаткування окремою статтею у звітних документах вказувалися суми, що звільнялися від податку [20, арк. 25]. Податок на зарплату службовців і робітників бюджетних і госпрозрахункових організацій становить 5% і сплачується установою [31, арк. 31].

Було визначено категорії населення, що звільнялися від подвірного податку: інваліди, громадяни старші 60 років, вдови, або **дружини мобілізованих до лав Червоної Армії** за умови відсутності працездатних осіб, а також корів, саду чи винограднику, особи, які обкладаються окремим податком у 135 крб. [20, арк. 52].

Педантичність німців була настільки високою, що вводилися досить екзотичні податки, як для населення Херсонщини. Так, взявши на облік всі велосипеди нова влада обклала їх податком [20, арк. 120; 29, арк. 31]. Було запроваджено і податок на собак. У Великоолександрівському окрузі річний податок за першу собаку становив 300 крб. на кожну наступну по 400 крб. Податок не брався за собак поводитирів для сліпих, пастухів, лісників, охоронців [18, арк. 112]. В голо пристанському районі на собак сторожових, мисливських, шукачів та іншого корисного призначення податок становив 30 крб на селі, 50 в місті, на безпородних 60 крб. на селі, 100 крб. в місті [20, арк. 154]. В Каланчацькому районі податок на собак становив 150 крб. [29, арк. 77]. Такі податки давали для держави суттєвий прибуток. Так тільки по Костогривській сільській управі (суч. с. Костогривове Цюрюринського району) Олешківського

району за 133 собаки за 1942 р. було сплачено 19.220 крб. (з 20.100 крб. планових) [32, арк. 146-149].

Нова влада з самого початку взяла під свій контроль і торгівлю. З січня 1942 р населенню заборонялося як продаж так і обмін рогатої худоби, свиней, овець та різного молодняку без окремої на те санкції комендатури [20, арк. 11]. За Постановою Олешківського гебітскомісара від 11 грудня 1942 р. торгувати дозволялося два дні на тиждень по середах і неділях з 7-ї до 12-ї години дня. До продажу на базарах допускалися: продукти споживання всіх видів які не підлягають обов'язковій здачі; продукти споживання всіх які підлягають обов'язковій здачі при умові, коли продавець виконав свій план обов'язкової здачі і про це має довідку від місцевого районного коменданта; всі речі господарського і хатнього вжитку, одяг та взуття коли вони належать власникові і продаються самим власником, чи то іншою особою за його дорученням, а не перекупником-спекулянттом. Заборонялося продавати на базарах: споживне і фуражне зерно, птицю та сіль; продукти споживання і речі коли вони продаються як перекуплені з спекулятивними намірами; всі єврейські речі, які придбані продавцем незаконно чи видані йому законним порядком для власних потреб, а не для продажу. Такі речі підлягали негайній конфіскації [24, арк. 15]. За розпорядженням гебітскомісара Каховського округу від 16 липня 1943 р. визначалися умови торгівлі на базарах виключно по неділях з 5 до 10 годин ранку. Дозволялося продавати продукцію власного виробництва, птицю, кролів, кіз, коней, рогату худобу, свиней та овець. Продаж дозволявся виключно в районі де проживав продавець. Заборонялося перепродаж виробів і продуктів. Обладнання базарів покладалося на старост сільських управ де розміщувалися базари. Каланчацькою райуправою Каховського округу такими селами були визначені Каланчак, Хорли, Новокиївка [29, арк. 64]. Рішенням Олександрштаттського окружного комісару від 18 грудня 1942 р. з 1 січня 1943 р. торгівля на базарах заборонялася. Усі лишки продуктів харчування повинні були продаватися в належні для цього пункти. Речі кустарного виробництва продавалися або до

крамниць кооперації або до німецьких крамниць (гашефтів) в Олександрштадті (Веливоолександрівка) або Кронау (Високопілля) [18, арк. 24].

Суцільна регламентація виключно всіх сфер життя потребувала і тотального контролю за всім населенням краю. Саме тому задля організації «нового порядку» окупаційною владою передбачалося тотальний контроль за населенням, для чого останнє підлягало обліку. Райуправи збирали списки членів сільських громад в яких надавалися відомості про склад населення за статтю і по віковим категоріям до 15 років, 15-50-ти років і старших за 50 років, національність [23, арк. 137-138]. Для населення, що отримало ще радянські паспорти до 1 січня 1941 р. у яких не закінчився термін залишалися реєстраційним документом, дію якого окупаційні органи подовжили на один рік ф ці паспорти повинні були бути зареєстровані в підрозділах Української служби безпеки. Для осіб, що не мали паспортів видавалися спеціальні посвідчення. Для отримання посвідчення необхідно подати інформацію чому відсутній паспорт, де народився, як довго проживає в селі, звідки і чому прибув. Ці відомості повинні бути засвідчені підписами двох свідків і завірені сільською управою, а вік підтверджений медичною довідкою. Особи, що не одержать посвідчення влада заявляла, що буде розглядати їх як партизани з вживати до них відповідні засоби покарання [29, арк. 69 зв.; 31, арк. 44].

З перших кроків нова влада намагалася взяти на облік все, що представляло цінність для нового режиму. З січня 1942 р. проводився загальний облік завойованого майна. Для цього колгоспи повинні були надати про посівні площі, обсяги посівного матеріалу, наявність тягової сили. Остання була настільки важливою, що надавалися спеціальні розпорядження про її окремий облік. Так всіх коней, що були в наявності у підприємств та установ треба було переписати і вказати їх реальних власників якщо вони знаходяться у тимчасовому користуванні. Реєструвалися всі кінні транспортні засоби в колгоспах, радгоспах та індивідуальних господарствах з фіксацією видів повозок вантажних одно- та двокінних, пасажирських – тачанок, бедарок та бричок [20, арк. 12; 24, арк. 69, 131]. До 13 листопада 1941 р. вимагалось провести інвентаризацію майна управ, установ та підприємств. Як вказувалося вище обліковувалися навіть собаки човни

і велосипеди. Цьому приділялася серйозна увага. Настільки, що коли реєстрацію приватного транспорту частина населення ігнорувала окупаційні органи встановили жорсткі вимоги до 15 липня 1942 р. надіслати до фінансового відділу відповідні відомості на зареєстровані велосипеди з вказуванням усіх вихідних даних (заводський та реєстраційний номери) та окремих список на тих хто не зареєстрував човнів і велосипедів [20, арк. 100, 120; 28, арк. 125].

Проте виходячи з того, що для нового режиму головною цінністю була, як вказувалося вище, робоча сила саме її облік і, що найголовніше благонадійність були головним завданням для контролю. Вже 8 листопада 1941 р. на підставі розпоряджень Німецького командування озброєними силами вимагалось мати ясне і чітке уявлення про всіх колгоспників про стан трудової дисципліни, про «дух населення». Для цього передбачалося по кожному колгоспу скласти списки в яких поділити колгоспників за наступними категоріями: чесно і добросовісно працювали, працювали з посередньою успішністю, могли б працювати краще, в роботі колгоспу не брали участь, саботували [20, арк. 12, 56; 33, арк. 148 зв.].

Не залишалися поза увагою і особи, що складали низовий керівний апарат сільських управ. Для цього всі старости повинні були подати довідки де вказувалося крім особистих даних інформація про те коли і ким був призначений старостою, де і ким працював до 1930 року (з вказуванням посади і термінів роботи), де і ким працював з 1930 по 1941 рік., належність до партії. Також подавалися відомості про керівний та технічний склад управ, установ, підприємств і господарств та вчителів. Виняток був тільки для осіб німецького походження [21, арк. 6; 23, арк. 137-138].

Ретельний контроль здійснювався і за евакуйованим населенням. Громадяни, що прибули до районів до 1 червня 1942 р. як мобілізовані та евакуйовані ще за радянської влади і перебувають на обліку в жандармерії або поліції могли отримати дозвіл на право проживання. Особи, що прибували до районів після 1 червня 1942 р. повинні були встати на облік в жандармерії або поліції і з'являтися на реєстрацію раз на місяць. Старостам категорично заборонялося приймати і реєструвати цю категорію без перевірки поліції та

надання відповідних документів, також вони повинні були кожного місяця надавати відомості про новоприбулих [21, арк. 39; 25, арк. 33 зв.; 26, арк. 222]. Та попри таку суворість контролю органи влади змушені були констатувати, що «...маються випадки проживання людей, що прибули з інших місць і не прописані райуправою та жандармерією» [29, арк. 84].

Новий режим для формування соціальної бази в середовищі місцевого населення, ввів облік осіб, що свого часу були піддані репресіям з боку радянської влади. Селищним управам наказувалося Надати списки репресованих і засуджених НКВС які вже повернулися до сіл і тих які ще не повернулися, списки домовласників які підпали під терористичні заходи радянської влади через арешти, заслання, відбирання дому. Надана інформація повинна була містити і відомості про те, що сталося з експропрійованою власністю чи оформлялося це документально як державна власність, чи передавалася третім особам, чи були продані з торгів. Обов'язково треба було вказати теперішніх власників будинків, [21, арк. 81; 25, арк. 25; 26, арк. 33; 29, арк. 129]. Все це було потрібно через те, що розпочалися звернення громадян про повернення будинків відібраних під час розкуркулення. Проте одержати майно назад можна було тільки з дозволу гебітскомісарів або за рішенням суду. Прагнучи максимально надати стихійному процесу повернення своєї власності розкуркуленими нова влада, визнаючи, що «...в цих будинках часто мешкають люди, які ці будинки купили або давно працювали за будинки. Коли б кожний переселявся як хотів то була б значна плутанина яка б заважала відбудові». Тому, спираючись на положення на власність від 21 травня 1941 р. визначалося, що колишні репресовані мають в більшій мірі за собою важку долю і заслуговують у зв'язку з цим широку допомогу. Їм треба надавати гарну квартиру, або за можливістю повертати їх власні будинки. Права ж вимагання повернення житла вони не мають. Остаточне рішення по цьому питанню окупаційна влада вирішила винести по закінченню війни [18, арк. 90, 118; 29, арк. 115].

Не менш активно новий режим відстежував і неблагонадійний елемент. Наказувалося надати списки колишніх партизан, красно армійців, комуністів,

активістів і учасників розкуркулення з вказуванням місця роботи [23, арк. 126; 29, арк. 46 зв.]. Ця категорія населення першою потрапляла і під покарання. Так при вилученні штрафної худоби для здачі в Заготскот по індивідуальному сектору чи при плановій здачі якщо вона випадала на ті господарства де сім'ї потерпали свого часу від репресій більшовиків, або багатодітні, інвалідів чи старих рекомендувалося в першу чергу вилучати худобу у активістів, комуністів та ін. [20, арк. 123, 124].

Арійська теорія, що була покладена в основу німецького нацизму теж знайшла своє відображення в роботі місцевих органів управління. На нових територія керівництвом бралось на облік населення німецького походження. Управам доручалося зібрати списки окремих осіб і їх сімей з обов'язковим вказуванням хто з членів сім'ї має німецько походження. На місцевих німців надавалася характеристика і вони повинні були у власноручно написаній генеалогії показати свої німецькі корені за 2-3 покоління [23, арк. 95; 24, арк. 13]. Тим хто зумів довести своє німецьке походження переходив у привілейовану категорію для якої, наприклад, встановлювалася 50 % надбавка до зарплати і ім. як і всім представникам «арійської раси» заборонялося шлюб з українцями або росіянами [18, арк. 133; 28, арк. 197].

Діаметрально протилежним було ставлення до євреїв. Шовіністично-ксенофобські погляди нацистів зумовили політику спрямовану на знищення єврейського населення. Вже в грудні 1941 р. в сільських районах Херсонщини органи влади вимагали виявити всіх євреїв, в тому числі, і тих хто перебував у шлюбі з представниками іншої національності, місцевій українській міліції доручалося всі єврейські родини взяти під варту і доставити у визначені пункти, заборонялося вступати в шлюби з євреями або з особами у яких один з батьків був євреєм. В цих жорстких умовах місцеве населення намагалось врятувати євреїв. Були випадки коли сільські старости реєстрували євреїв під другими прізвищами, а метричні свідоцтва знищували щоб таким чином їх врятувати. На ці прояви милосердя німецька окупаційна влада відповіла чіткою політикою, суть якої

зводилася до того, що подібні дії будуть розглядатися як саботаж в каратися з усією суворістю [18, арк. 133-134].

Не менш ретельно органи влади контролювали пересування по території військовополонених, що з'явилися після серпневого наказу 1941 р. про звільнення з полону радянських громадян [34, с. 156]. Влітку 1942 р. за розпорядженням поліцейських установ місцевому населенню дозволили подавати до райуправ заяви на повернення з полону військових, що перебували у таборах Миколаєва чи Херсону. Заяви завірялися старостами, а сільські управи повинні були надавати характеристики на претендентів. У цілому на території Херсонщини перебували військовополонені відлучені з таборів у Херсоні, Миколаєві, Кіровограді, Рівному, Бериславі, Джанкої, Армянську, Каланчаку, Чаплинці. Частина військовополонених відпускалася з таборів для сільгоспробіт в колгоспах, частину втікачів самі громадські господарства приймали таємно на роботу [18, арк. 49; 22, арк. 101; 29, арк. 90-92 зв., 161].

Все це населення бралася на облік і реєструвалося в поліцейських підрозділах. При цьому від голів сільських управ вимагали надання списків окремо на тих військовополонених які мають довідки про те, що вони відпущені і тих, хто таких довідок не має. З часом військовополонені почали одружуватися з місцевими жінками та безконтрольно пересуватися по території. У відповідь на таку поведінку окупаційні органи категорично заборонили давати харчі і притулок, надавати проживання без реєстрації в управі, одружуватися без дозволу начальників таборів, брати на роботу без довідок з поліції. За порушення цих вимог передбачалася смертна кара [18, арк. 90; 21, арк. 29; 29, арк. 161; 31, арк. 46]. Заборонено було цивільному місцевому населенню ходити в одностроях Червоної армії, навіть використовувати військового взірця гудзики через те, що це ускладнювало контроль за військовополоненими відпущеними і втікачами [18, арк. 61]. Для відлову військовополонених, що неконтрольовано пересувалися територією Херсонщини загони міліції проводили бойові операції. Для надання їм більшої ефективності, можливо через не дуже ретельне переслідування земляків

чи «своїх» влада передбачала відповідальності за законами воєнного часу [25, арк. 19].

З жовтня 1942 р. органи влади, через потребу в робочій силі, і забезпечення певної суспільної стабільності, запровадили заходи ретельної реєстрації і контролю за військовополоненими. Всі сільські управи повинні були надати списки військовополонених, що мешкають в громадах. У цих відомостях вказувалися наступні данні: прізвище, ім'я та по батькові, місце і дата народження, віросповідання, прізвище батька, дівоче прізвище матері, національність, військове звання, род військ, назва частини, посада, де взятий у полон, стан здоров'я, зріст, колір волосся, особливі прикмети, довоєнна спеціальність, прізвище особи на батьківщині якій треба повідомити про військовополоненого [23, арк. 233].

Певним врегулюванням питання з військовополоненими стало включення їх у процес паспортизації яка проводилася влітку 1942 р. шляхом перереєстрації старих і видачі нових паспортів. Для військовополонених впроваджувалися дві форми списків на паспортизацію, для тих що стоять і не стоять на обліку у військовій комендатурі. Для знов прибулих військовополонених у 1943 р. напроваджувався наступний механізм паспортизації. Спочатку вони проходили реєстрацію. Фізично здорові особи 6 місяців, інваліди 3 місяці після чого вони могли отримати паспорти. Військовополонені інваліди без обох ніг паспорти отримували зразу по прибуттю. Військовополонені, що прибували самостійно проходили реєстрацію на загальних умовах але замість паспортів отримували довідки. Видача паспортів для військовополонених проводилася на загальних умовах у паспортних відділах. Списки, заяви і фотокартки повинні були направлятися жандармерією або військовим комендантом [26, арк. 10-11, 16, 46]. Таким чином можна побачити спробу окупаційної влади пом'якшення для місцевого населення негативного впливу масового відтоку чоловічої верстви, а для господарства значної кількості робочої сили. Крім того, в окремих випадках, кращим виявилось не боротися з окруженцями, і неконтрольованим рухом територіями відпущених полонених і втікачів, яких активно підтримувало

населення, а легалізувати їх статус і інтегрувати в суспільно-господарський простір регіону.

Не меншу турботу викликали у нової влади і проблеми пов'язані з санітарним станом та зовнішнім виглядом поселень. Проходження фронту залишило багато проблем. Для їх вирішення окупаційне керівництво розпочало низку заходів. В грудні 1941 р. старостам сільських управ наказувалося забезпечити збирання падла собак та коней, що лежать по полях і дорогах та закопати їх на глибину щоб унеможливити доступу до них собаками [18, арк. 134]. Проте завершення цих заходів вдалося здійснити тільки березні 1942 р. коли зійшли сніги. Було проголошено, що одним з головних заходів по боротьбі з епідеміологічними захворюваннями є приведення в гігієнічний стан населених пунктів. Констатовалося районними управами, що на місцях не вживається ніяких заходів, вулиці не очищені від сміття, не прибирають трупи собак, коней та ін. Було наказано по всіх населених пунктах «...закопати на встановлену глибину всі **трупи забитих російських солдат** (виділено нами – авт.), а також коней, собак та інших тварин які лежать неубраними по вулицях, канавах та полях» [18, арк. 114; 20, арк. 148].

Другим напрямком стала ліквідація зруйнованих будівель і звалищ сміття в населених пунктах, що проголошувалися «ганебними плямами нашої області». Було наказано кожному управителю колгоспу організувати людей на приведення поселень у належний стан до 15 лютого 1942 р. Всі руїни повинні були бути розібрані, каміння складене на вулицях для полегшення його вивозу для шляхобудування. До руїн нова влада також віднесла і зруйновані церкви. Відзначався поганий стан вулиць. Для приведення сіл у культурний вигляд нова влада наказувала здійснювати прибирання вулиць кожної середи і суботи господарями садиб навпроти помешкання до її середини, побілити хати, полагодити рівчаки. У випадку відмови виконання наказу списки порушників для покарання пропонувалося надіслати до райуправ [18, арк. 124 зв.; 134; 35, арк. 48]. Також вимагалось здійснити нумерацію усіх дворів, яку проводити по кожній вулиці окремо. Вулиці або пронумерувати або ж дати назву. Назви пропонувалося надавати старі не

радянські, або ж називати іменами письменників – Шевченка, Пушкіна. Підкреслювалося, щоб іменем Гітлера вулиці не називати. Всі нові назви вулиць повинні були бути погоджені з райуправами. На кожному будинку повинна була бути вивішена табличка, розміром 25x18 см, з написом німецькою та українською мовами [29, арк. 13].

Запроваджуючи «новий порядок» окупаційна влада взяла на себе обов'язок покращення духовності, моральності і загального рівня культури населення, і особливо в царині стосунків завойовник – туземець. Прагнучи виказати свою високу моральність, представники окупаційної влади особливо наголошували на своїй моральності. Олександрштадтський Обласний комісар Шульце заявляв – «Збільшуються випадки, що до мене приходять люди, щоб на других доносити. Коли мною буде виявлено, що зроблене показання неправдиве, то я донощика буду штрафувати. Заяви без підпису йдуть негайно в кошик для сміття. Коли хто-небудь рахує, що інший зробив неправильно, то він повинен мати мужність поставити своє прізвище на доносі в інтересах нового народу» [18, арк. 118 зв.].

«З метою усунення безкультурного відношення» видавалися розпорядження вітати населенню німецьких солдат і офіцерів. Для чого чоловіки повинні виймати руки з кишень і цигарки з рота, при вході в установи знімати головні убори і вітатися. Усім батькам наказувалося звернути особливу увагу на поведінку дітей, так як діти вештаються по вулицях, лазять по приміщеннях і машинам, некультурно себе поводять і без усякої поваги ставляться до старших [18, арк. 131, 135].

Другою сферою опіки нового режиму стала система освіти. Потребуючи підготовлену, у відповідності до рівня потреб окупаційної влади, було розпочато відновлення роботи шкіл вже з жовтня 1941 р. Так Великоолександрівська народна українська районна рада відкривши, з дозволу комендатури, школи 1-7 класів навчання, була стурбована тим, що окремі старости заборонили навчання. Враховуючи складну ситуацію було надано розпорядження про негайний початок роботи 1-2 класів. Заняття в інших класах повинно було розпочатися за особливим розпорядженням [35, арк. 32, 49, 51]. Проте ця діяльність так і не набула реального

завершення. У розпорядженні Миколаївського обласного комісару № 4 від 5 січня 1942 р. повідомлялося, що «...встановлено, що багато дітей не можуть відвідувати школи через відсутність в них опалення і нестачі теплого одягу», констатувалося, що «...така ситуація спостерігалася по всій Україні, що призвело до закриття український та російських шкіл». Було наказано тимчасово припинити навчання по школах з 10 січня. В окремих регіонах (Нововоронцовський район) школи закривалися з 5 січня до 1 березня 1942 р. Повномасштабне відновлення роботи освітньої системи планувалося з 1 вересня 1942 р. При сільських управах відкривалися українські народні і російські школи 1-7 класів, а школи 8-10 класів навчання в районних центрах. Проте проблеми залишалися і далі. Певною перешкодою для навчання була відсутність взуття. Саме тому Голопристанською районною управою в жовтні 1942 р. було видано розпорядження в якому на виконання розпорядження Гебітскомісара про обов'язкове навчання дітей 7-12 років вимагалось вжити низки заходів: забезпечення першочергового і доступного по ціні ремонту взуття, та заборона всім кустарям-шевцям підвищувати ціни за ремонт взуття, за порушення якої їх чекало суворе покарання. [18, арк. 48, 134; 21, арк. 138; 24, арк. 44; 25, арк. 98].

Наступним кроком стало сприяння розбудові церковного життя. За розпорядженнями Орсткомендатур відання церковними справами покладалося на районні управи. Крім окладу апарату церкви інших грошових і натуральних прибутків мати не дозволялося. Вимагалось приступити до організації громади віруючих шляхом реєстрації в сільській управі всіх бажаючих відвідувати церкву і справляти релігійні обряди за формою де вказувати рік народження, національність і термін участі в роботі церковної громади з особистим підписом заявника. До списку могли вноситися всі бажаючі чоловіки і жінки, що досягли 18 років. Кожний член церковної громади сплачував на утримання церкви 3 крб. на місяць. Відвідування храму і справляння релігійних обрядів повинно було бути цілком добровільним. За проведення релігійних обрядів сільською управою та церковним старостою збиралися кошти у відповідності до розцінок про, що повинна була надаватися квитанція. Всі отримані гроші сільська управа повинна

була здавати до районного РАГСу. Там же обслуговуючий персонал церкви отримував зарплату за відомостями помісячно. В окремому приміщенні при церкві дозволявся продаж свічок і просфір з розрахунку розміру націнки не більше 40 % від собівартості. Ці суми повинні знаходитися у підзвітності сільської управи. Були визначені права і обов'язки обслуговуючого персоналу церкви. Священик виконував службу Божу та всі релігійні обряди: хрещення, вінчання, соборування, напутню молитву, сповідання на дому, поховання, освячення хати тощо. Псаломщик підлягав розпорядженням священика та, зокрема, на нього покладалися обов'язки загального слідкування за чистотою в церкві та особистого прибирання в олтарі. Староста церкви займався придбанням свічок та всіх необхідних матеріалів для церкви, випічкою просфір, організацією продажу свічок та просфір, слідкуванням за дотриманням повного спокою та ладу в Храмі під час Богослужіння, за охайністю церковних будівель та подвір'я, домовлявся про ремонт храму та його начиння. До окремого розпорядження Богослужіння могло проводитися по неділях з 6 до 11 годин, та в святкові дні, визначені додатковим розписом. Призначення священика та церковного старости проводилося виключно районною управою, а псаломщика і сторожа-прибиральника сільськими управами за погодженням з священиком та церковним старостою. Процесії навколо храму, а також по селу, за винятком поховальних процесій та хода під час освячення полів і садиб були заборонені [26, арк. 180-181]. Батюшкам суворо заборонялося стягувати церковні податки, натуральні чи грошові данини зо обробку селянами колишніх церковних земель. Такі проступки в кожному випадку треба було доповідати обласному комісару. Наголошувалося, що «...**служба в українських церквах повинна проводитися виключно українською мовою**» (виділено нами – авт.), за невиконання цього розпорядження передбачався штраф [18, арк. 98, 108, 116 зв.].

Як вже зазначалося вище новою владою були визнані релігійні свята Пасха, Трійця та Різдво. При цьому враховувалися специфіка православного календарю, що почало призводити до відродження православних свят. Це досягло такого рівня, що Рейхскомісаріат України визнав проблемою той факт, що установи

туземних управ в церковні свята, що припадають на будні не працюють. Заявлялося, що «...такий порядок неможливий в час коли в Рейху свята які припадають на будні переносяться на неділю, щоб не було перебою в процесі роботи» тому було заборонено установам туземної управи припиняти свою роботу через грецько-православні свята. Виняток становили: Різдво 7-8 січня, Новий рік 14 січня та Пасха 2 дні. Проте у 1943 р. «святкування рідва для туземного населення» визначалося на 8-10 січня. Новий рік повинні були святкувати за німецьким календарем 1 січня, за старим стилем заборонялося. Католицьке рідво 24-26 грудня 1942 р. для місцевого православного населення святом не вважалося і тому для них ці дні були робочими [18, арк. 24, 53]. Святкування Пасхи 25 квітня 1943 р. було теж регламентовано владою. Цей день вважався вихідним. У передсвятковий день 24 квітня роботу дозволялося завершити у 12 годині дня. Наказувалося в цей день навести лад упряжі і сільгоспобладнанню, розставивши його у порядку, прибрати двори, навести повну чистоту [33, арк. 130]. Свято Св. Трійці у 1943 р. 13-14 червня не тільки став святом релігійним. Нова влада вирішила наповнити його новим сенсом і тому визнала ці дні святами на честь розпуску колгоспів. Для надання цим дням більшої святковості окупаційні органи дозволили сіль управам витратити по 16 кг проса на кожні 10 дворів для виготовлення самогонки [27, арк. 86].

Паралельно з відродженням церковних свят з новим ідеологічним змістом окупаційна влада запроваджувала нові. Першим з них можна назвати День врожаю. Вперше на Херсонщині його відзначали 4 жовтня 1942 р. Свято несло в собі широке змістовне навантаження. Нова влада вжала, що свято призначається для тих хто «через свою старанну працю показували, що вони мають бажання працювати на відбудові нової України» бути якісно новою робочою силою, що старанно працює на забезпечення сіль господарськими поставками європейське населення. Це свято, за розпорядженнями влади, повинно було стати «днем радощів та веселих годин». Саме тому вже 3 жовтня у 1943 р. День врожаю планувалося розпочати з проведення по всіх селах мітингів, після яких

передбачалося роздати працездатному населенню горілку, яку треба було негайно отримати через кооперацію [18, арк. 39; 26, арк. 26].

В цілому «новий порядок» ґрунтувався більшою мірою на заборонах різних святкувань. Запроваджений в Німеччині на час війни закон про заборону танців у зв'язку з тим, що поки на всіх фронтах солдати віддають своє життя їх родини не можуть веселитися, було поширено і на Україні. Дозвіл на танці надавався тільки для закритих вечірок, наприклад на весілля та коли оголошувалося на 1-2 дні дозвіл на танці [18, арк. 114].

Запроваджувався і ще один ритуал, суть якого полягала у прагненні нав'язати завойованому населенню шану до завойовників. Було наказано взяти на облік «могили загиблих бійців в боях з більшовиками» німців, румун, італійців чи ін. встановити по написах на хрестах прізвища, ініціали, звання і номери військових частини, а списки надіслати до районних управ. Могили вимагалося привести до належного стану, огородити і постійно доглядати та оберігати, оточити постійним піклуванням. На могилах наказувалося висадити квіти для чого організовувався прийом у населення насіння астр, петуній, гвоздики, метиоли та ін., заготівлю бульб жоржин та пагонів коріння хризантем [20, арк. 183; 24, арк. 77 зв.].

Суцільна регламентація усіх сфер життя і виробництва, існуюча в умовах «нового порядку» не оминула і норми харчування для населення. Наказувалося скласти списки для отримання продуктових норм (зерна) які становили на місяць для одного їдока до 14 р. 12 кг для тих хто старше 14 – 18 кг. Загальний обсяг помолу зерна по населеному пункту затверджується в райуправі [20, арк. 56]. В залежності від умов ці норми трохи корегувалися у бік зменшення на декілька кілограм. Спеціальні норми встановлювалися для евакуйованого населення яке приписувалося до різних громадських господарств сільських управ. По Скадовському району вони становили на тиждень м'яса 100 г для осіб віком до 16 років і 300 г для осіб віком старше 16 років, хліба – 1,5 та 2,5 кг (відповідно), картоплі – 2 і 3,5 кг, олії 150 г для обох категорій і тільки на дорослих видавалося по 500 г пшона і 250 г цукру [26, арк. 169]. Проте, через зростаючі потреби

Німеччини і фронту, продуктів не завжди вистачало і тому сільські управи виступали з проханням до райуправ виділити кошти (Великокардашинська сільська управа (суч с. Велика Кардашинка Голопристанського району) – 400 крб.) на надання допомоги **сім'ям потерпілим від більшовицького терору та призваних в Червону Армію** (виділено нами – авт.) [20, арк. 92]. У 1942 р. з наближенням зими постала проблема забезпеченням населення харчами і одягом. Було прийнято рішення, негайно створити комітет взаємодопомоги українців. Комітет повинен був носити характер народної взаємної вдячності і отримав назву «Український комітет взаємної вдячності» [23, арк. 219, 239].

Та попри всі формати впливу нова влада головним інструментом визнавала покарання. Так, за згадані вже вище спроби старост, які користуючись своїм службовим положенням маніпулювати списками тих кого відправляли до Німеччини їм погрожував надзвичайний суд і конфіскація майна [26, арк. 50]. Та найдієвішими серед покарань були штрафні санкції. Саме ця система охоплювала усі сфери і була найрізноманітнішою за обсягами. Кожний новоприбулий до області який не став на облік у триденний термін, хто в межах області змінив місце проживання і не знявся з обліку та не встав на облік в новій громаді штрафувався на 25 крб. У випадку не повідомлення протягом 2 діб про смерть – 25 крб. У випадку неповідомлення протягом 7 діб про народження – 50 крб. За вивіз та продаж за межами області без дозволу птиці, худоби, муки та ін. – 100 крб. з конфіскацією товару. За проведення обміну товарів на ринку або вдома, за купівлю і продаж товарів вище встановлених ринкових цін – 100 крб. За порушення вимог торгівлі штраф 400 крб. з заборонаю надалі торгівлі на базарі. При подальшому порушенні особа піддавалася арешту. За недодержання в чистоті будинків, дворів, вулиць біля житлових будинків – 25 крб., при повторному порушенні – арешт до 7 діб. За викидання сміття на вулицю штраф 10 крб. За псування дерев, зелених насаджень, тротуарів і мостових на вулицях – 50 крб. За антисанітарний стан їдалень, крамниць млинів, заготпунктів і інших установ штраф з керівника 50 крб. За збереження продуктів харчування в антисанітарних умовах штраф з відповідальної особи 100 крб. За куріння в лікарнях, залах театрів

і в інших установах де вивішена об'ява про – 10 крб. За порушення громадського спокою та тиші і перебування в неохайному вигляді в громадських місцях та на вулицях – 25 крб., при повторному випадку – 100 крб. За псування електро-, радіо- та телефонних стовпів та дроту з винних стягувати штраф у розмірі 100 крб. За користування електроприладами (праски, плити та ін.) без дозволу електростанції штраф у розмірі 500 крб. За самогоноваріння – 200 крб. За збереження обладнання для самогоноваріння – 100 крб. За забій худоби без дозволу – 100 крб. з конфіскацією худоби. При збереженні українським населенням зброї без дозволу штраф 1000 крб. За неповідомлення про особу яка має зброю – 50 крб. За приховування українським населенням радіоприймача – 500 крб. Порушники заборони на ловлю риби караються штрафом у розмірі до 1000 крб. і конфіскацією риболовного приладдя [18, арк. 24, 132-132 зв.; 24, арк. 15, 105]. Батьків які не посилають своїх дітей без поважних причин (хвороба чи ін.) до школи, перший раз штрафуються в 50 крб., наступний раз 100 крб. (Великоолександрівський район), 50-500 крб. і примусові роботи терміном до 2 місяців (Скадовський район) [18, арк. 108; 22, арк. 71]. Підлягали штрафуванню і ті особи, що були виявлені у розкраданні майна дитсадків, про, що йшлося вище.

Штраф накладався на громадянина за порушення постанов і наказів виключно сільськими управами, як єдиній низовій адміністративній установі. У кожному випадку стягнення штрафу сільська управа складає постанову з зазначенням суми штрафу і негайно направляє її для затвердження до райуправи. Протягом 10 днів оштрафований мав право оскаржити рішення сільської управи в райуправі. Документи про стягнення штрафів зберігалися як грошові документи [20, арк. 50]. Штрафними санкціями стали і норми стягування оплати за реєстрацію першого розлучення у розмірі 200 крб., другого – 400 крб. і третього – 600 крб., а один з подружжя, який кидав родину втрачав право на будь-яке майно [18, арк. 74; 22, арк. 100].

Нова влада активно застосовувала систему штрафів. Каланчацька райуправа за невиконання колгоспниками колгоспу «Заповіт Ілліча» наказів старости і бригадирів оштрафувала 10 по 30 крб. і 5 осіб засудила до 3 днів примусових

робіт [29, арк. 34]. За появу на робочому місті у нетверезому стані старосту Лиманської сільської управи (суч. с. лимарське Владимірівської селищної ради Скадовського району) гр. Соловея оштрафувати на 500 крб. Одночасно повідомлялося, що за повторне порушення він буде знятий з роботи і до нього будуть застосовані заходи більш суворого покарання. Старосту Широчанської сільської управи (суч. с. Широке Скадовського району) гр. Мороза за появу на роботі у нетверезому стані звільнити з посади і оштрафувати на 800 крб. Хоч головною причиною було надання ним дозволу на використання всієї тягової сили на обробці земель індивідуальних господарств, що призвело до зриву робіт на землях громадських господарств. За спізнення на нараду старост Нововизволенської сільської управи (суч. не з'ясована. Знаходилася в юрисдикції Скадовської райуправи) та громад тої ж сільуправи «Лучь», «Труд», «Труженик», «Нове село», Михайлівської сільської управи (суч. с. Михайлівна Скадовського району) та громад тої ж сільуправи «Пограничная», «Вознесенська», «Михайлівська», Новомиколаївської сільської управи (суч. с. Новомиколаївка Скадовського району) та громад тої ж сільуправи «Полина», «Миколаївська», «Хвиля», «Максимівська», «Раденська», «Мудрокостогризівська» оштрафувати на 50 руб. кожного. За несвоєчасне надання статистичних звітів з тваринництва до райземуправи були оштрафовані бухгалтери громадських господарств «Фурсина» С.В. Смирнова, «Труд» І.І. Наливайко та «Малоолександрівки» (суч. с. Малоолександрівка селищної ради с. Птахівка Скадовського району) П.М. Дем'янова на 200 крб. кожного. У триденний термін вони повинні були внести гроші до держбанку і надати квитанцію представнику райземуправи. За дводенний простой локомотива і молотарки старшого громади «Тарасівська» та за порушення наказу сільгоспкомендатури про заборону скошування люцерни кіньми бригадира громади «Колосок» оштрафували на 1000 крб. кожного [22, арк. 42, 57, 75, 144, 170]. Було оштрафовано на 350 крб. (розмір місячного окладу) і звільнено з роботи завідувача Чалбаського (суч. с. Віноградове Цюрюпінського району) зооветпункту фельдшера Седову за залишення без дозволу місця роботи та використання коня для поїздки в Миколаїв по особистим справам та агронома

Вараджаєва за аналогічне порушення на 300 крб. [23, арк. 241]. Всі ці покарання доводилися до відома всіх сільських управ.

Для того, щоб зрозуміти реальність обсягів штрафів пропонуємо деякі оклади для різних категорій службовців та ціни на найбільш ходові товари, що діяли в межах Херсонщини. Оклади службовців Костогризівської сільської управи (вересень 1942 р.) становили для: старости – 600 крб. (податок на зарплату – 40 крб.), писаря і старшого поліцейського – 350 крб. (податок – 15 крб.), молодшого поліцейського і конюха – 250 крб. (податок – 5 крб.), сторожа і чоботаря – 150 крб. (подат. не нарахов.) [28, арк. 59]. Крамник кооперації Великокардашинської сільської управи отримував 100 крб. на місяць [20, арк. 71], завідувача зооветпункту, фельдшер – 350 крб. [23, арк. 241], фінансового агента – 480 крб. [36, арк. 159]. Оклади церковних службовців (Скадовський район) становили для: священика (Скадовська церква) – 1000 крб., (сільських церков) – 900 крб., псаломщика – 400 та 300 крб. (відповідно), сторожа-прибиральника – 200 та 150 крб. старости церкви – 200 крб., сторожа цвинтаря при Скадовській церкві – 150 крб. [26, арк. 182].

Ціни на продукти харчування для торгових магазинів, державних розподільників, базарів, приватних їдалень, готелів та роздрібної вуличної торгівлі у 1942 р. у крб. за 1 кг/л [18, арк. 129; 24, арк. 115-117; 35, арк. 24]

Назва товару	Голопристанський район	Олександрштадтський (Великоолександрівський) район
Мука житня 95%	1,15	0,65-1,0
Мука пшенична	1,4-3,8	0,91-1,3
Хліб житній		1,0
Крупа гречана		2,2-3,8
Пшоно	1-1,5	1,5
Крупа перлова	2,6	1,1
Локшина		4-7
Горох	3,13	до 1,7
Квасоля	3,77	2-2,5
Олія	25,0	16,0
Свинина	15,0	8,0-15,0
Яловичина	12,0	5,0-8,0
Телятина		7,0-9,0
Баранина	12,0	10,0
Сало	30,0	15,0-35,0
Ковбаси		16,0-20,0
Смалець		40,0
Творог	5,0	2,0-5,0

Кури, качки (живі)		5,0
Гуси (живі)		4,0
Індики (живі)		6,0
Молоко	0,5	1,5
Молоко (сухе)		24,0-26,0
Сметана		10,0
Ряжанка		5,0
Мед		15,0-26,0
Яйця (10 шт.)		5,0-6,0
Риба (різних видів)	3,0-6,25	4,0-7,5
Томатна паста	2,0	
Помідори	1,0	
Баклажани	1,5	
Картопля	0,6	0,6
Картопля рання	1,0	
Капуста		0,35
Буряк столовий	1,25	0,3
Морква	1,5	0,35-0,4
Цибуля	1,0	0,75
Сушені фрукти		8,0-15,0
Пиво		4,0
Лимонад		3,0
Кава сурогат		2,6

Не можна не звернути увагу на той факт, що попри такі суворі покарання і досить високі штрафи населення досить часто не виявляло високої законослухняності. В наведеному вище матеріалі вже опосередковано констатувалися факти порушень. Акцентуючи на цьому явищі уваги хочемо подати витяги з документів де чітко простежується прагнення населення щодо дотримання режиму «нового порядку». Так у грудні 1941 р. керівництво Голопристанської управи констатувало, що **«до сих пір не виконано більшістю управ»** (виділено нами – авт.) розпорядження про інвентаризацію майна управ, установ та підприємств [20, арк. 100]. Скадовська райуправа 28 липня 1942 р. заявляла у повідомленні до всіх сільських рад заявляла, що **«...не дивлячись на постійні попередження ще й досі є люди які не здали державі жодного літру молока** (виділено нами – авт.). Таке ставлення до своїх зобов'язань перед державою буде розцінюватися як саботаж». Також повідомлялося про зафіксовані комісією випадки розбавлення молока водою. За ці порушення по Скадовську у 12 осіб і громадянки з села Андріївна було конфісковано корів, які були передані кращим багатосімейним працівникам, що, як підкреслювалося, будуть сумлінно

виконувати обов'язки перед державою. Скадовська райземуправа 29 жовтня повідомляла, що «...**за невиконання наказу від 18.09.1942 р. про приведення поселень в охайний вигляд**» (виділено нами – авт.) накладаються каранья на найбільш недбалих господарів. Найгірший стан було визнано в Скадовській, Олексіївській та Софієвській сільуправах. 5 листопада райземуправа повідомляла, що «...**не дивлячись на неодноразові постанови про заборону самогоноваріння** (виділено нами – авт.) окремі особи не припиняють цієї справи». Найактивніше самогоноваріння практикувалося на територіях Лиманської, Краснянської, Михайлівської та Нововизволенської сільуправ. І це попри те, що порушників чекали суворі покарання [22, арк. 43, 64, 159]. Особливо показовими є звернення Нововоронцовської районної управа від 14 квітня 1942 р. до Гаврилівської (суч. с. Гаврилівна Нововоронцовського району) сільуправи про те, що «...**в трете і в останнє**» (виділено нами – авт.) вона вимагає здати молочні бідони [25, арк. 48], Скадовської сільськогосподарської комендатури про те, що вона «**Вдруге з отриманням цього, пропонує** (виділено нами – авт.), негайно надіслати на роботи до Скадовського заготзерна будівельників, у разі невиконання винних погрожували притягнути до відповідальності» [22, арк. 136], Каховський обласний комісар 18 березня 1943 р. повідомляв про **продаж зброї евакуйованими**, і це за умов категоричної заборони і таких репресивно-штрафних санкцій про які йшлося вище. У розпорядженні вимагалось всю зброю негайно здати до жандармерії і підкреслювалося, що зберігання зброї буде каратися смертю [29, арк. 143].

Без сумніву, ці окремі факти не є свідченням тотального неприйняття режиму, а більше були проявами ментальності радянської людини, яка за довгі часи радянського терору, зберігаючи внутрішній спротив владі, привчилася виконувати різноманітні вказівки часто не поспішаючи їх робити і зберігаючи власний інтерес навіть за умов найсуворішої системи покарань.

Проведена історична розвідка є відтворенням маловідомої частини реальної атмосфери життя селянства Херсонщини в умовах окупації. Вона дозволяє

підвести підґрунтя під подальше дослідження процесів соціальних змін, економічного життя та ідеологічної пропаганди «нового ладу».

Література:

1. Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943 рр. (Адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нестеренко Вадим Анатолійович. – К., 2005. – 23 с.
2. Фомін А.В. Вплив нацистської окупації на соціальну сферу України (1941-1943 рр. За матеріалами Донецької, Луганської і Харківської областей): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Фомін Андрій Володимирович. – Луганськ, 2007. – 23 с.
3. Удовик В.М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941-1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Удовик Володимир Михайлович. – К., 2005. – 17 с.
4. Скоробогатов А.В. Харків у роки німецької окупації (1941 – 1943): автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Скоробогатов Анатолій Васильович. – Харків., 2006. – 30 с.
5. Глушенок Н.М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941-1944 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Глушенок Наталія Миколаївна. – К., 2005. – 17 с.
6. Власенко С.І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941-1943 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Власенко Світлана Іванівна. – К., 2007. – 18 с.
7. Ковальська Л.А. Сільське господарство Донбасу в роки Великої вітчизняної війни (1941-1945 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ковальська Леся Андріївна. – Донецьк, 2008. – 21 с.
8. Спудак І.М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в Рейхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Спудак Ірина Миколаївна. – Запоріжжя, 2007. – 19 с.
9. Бистра М.О. Система освіти в Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Бистра Марія Олександрівна. – Донецьк, 2006. – 21 с.
10. Гінда В.В. Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі «Житомир» 1941-1944 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гінда Володимир Васильович. – Черкаси, 2007. – 18 с.
11. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни: автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Шайкан Валентина Олексіївна. – Донецьк, 2006. – 39 с.
12. Дерейко І.І. Місцеві військові формування Збройних сил Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (1941-1944 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Дерейко Іван Іванович. – К., 2006. – 21 с.
13. Лапан Т.Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939-1945 рр) автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лапан Тетяна Дмитрівна. – Львів, 2005. – 20 с.

14. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київщини): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Пастушенко Тетяна Вікторівна. – К., 2007. – 22 с.
15. Гончаренко О.М. Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941 – 1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гончаренко Олексій Миколайович. – Черкаси, 2005. – 21 с.
16. Сугацька Н.В. Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941 – 1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Сугацька Наталія Василівна. – Запоріжжя, 2006. – 19 с.
17. Райсхкомісаріат Україна [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [сайт]. – Режим доступу до вид.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:ReichskommissariatUkraineMap.png> – Райсхкомісаріат Україна. Адміністративний поділ.
18. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО), ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини, оп. 4, спр. 1 – Накази Габітскомісара Олександрштадта. 1941-1943 рр. 141 арк.
19. История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. Херсонская область / АН УССР, Ин-т ист. – К.: Глав. ред-я УСЭ, 1983. – 668 с.
20. ДАХО, Р-1520, оп. 3, спр. 1 – Накази і розпорядження Голопристанської районної управи (Великокардашинська сільська управа). 1941-1944 рр. 222 арк.
21. Там само, оп. 17, спр. 1 – Розпорядження Олександрштадтської районної управи (Новогригорівська с/у). 1941-1942 рр. 143 арк.
22. Там само, оп. 14, спр. 1 – Накази, розпорядження Скадовської районної управи і райземуправи (Краснянська сільська управа Скадовського району). 1942 рр. 186 арк.
23. Там само, оп. 11, спр. 1 – Накази Скадовської районної поліції (Карчинська сільська управа Скадовської районної управи). 1942 р. 299 арк.
24. Там само, оп. 7, спр. 2 – Розпорядження Голопристанської районної управи (Долматівська сільська управа). 1942 р. 147 арк.
25. Там само, оп. 6, спр. 2 – Розпорядження Нововоронцовської районної управи. 1941-1943 рр. 100 арк.
26. Там само, оп. 11, спр. 2 – Накази і розпорядження Скадовської районної управи. 1942-1943 рр. 244 арк.
27. Там само, оп. 1, спр. 2 – Накази і розпорядження Каланчацької районної управи. 1943 р., 206 арк.
28. Там само, оп. 13, спр. 6 – Розпорядження Райуправи, Райземуправи щодо порядку проведення сільгосп. робіт (Костогризівська сільська управа Олешківського району). 1941-1942 рр. 218 арк.
29. Там само, оп. 12, спр. 3 – Накази районної управи. (Керменчицька сільська управа Каланчацького району) 1942-1943 рр. 193 арк.
30. Там само, оп. 1, спр. 3 – Документи по адміністративному господарству громади «Олексіївка» (Каланчацький район). 1942-1943 рр. 57 арк.

31. Там само, оп. 13, спр. 2 – Накази Цюрюпинської міської міліції (Костогризівська сільська управа Олешківського районну). 1940-1943 рр. 161 арк.
32. Там само, оп. 13, спр. 12 – Списки односібників та членів громад (Костогризівська сільська управа Олешківського районну). 1941-1942 рр. 190 арк.
33. Там само, оп. 13, спр. 8 – Розпорядження Цюрюпинського сільськогосподарського управління (Костогризівська сільська управа Олешківського районну). 1942-1943 рр. 414 арк.
34. Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. Т. 7. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941-1945). – К.: «Наукова думка», 1977. – 536 с.
35. ДАХО, Р-1520, оп. 16, спр. 1 – Накази і розпорядження. Наталівська сільська управа Великоолександрівського р-ну Миколаївської обл. 1941 р. 71 арк.
36. Там само, оп. 13, спр. 4 – Протоколи засідань Костогризівської сільської управи (Олешківський район). 1941-1943 рр. 305 арк.

У статті розглядаються питання сутності окупаційного режиму та механізмів його впровадження на теренах Херсонщини у 1941-1944 рр., наводяться матеріали щодо діяльності окружних, районних та селищних органів влади.

Цибуленко Лариса Олександрівна – завідувач кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету, к.і.н, доцент.

Цибуленко Геннадій Володимирович – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ, к.і.н, доцент.